

Børn og sjælesorg

v. præst ved KamillianerGaardens hospice og Det palliative Team, Ole Raakjær.

Indledende bemærkninger

Mennesket fødes ind i en virkelighed, hvor der både er lys og mørke. Glæde og sorg blandes fra den allerførste begyndelse. Barndommen er ikke et beskyttet værksted, og når familier rammes af alvorlig sygdom og død, misbrug, skilsmisser og andre voldsomme tab medfører det altid store og skræmmende oplevelser for barnet. Derfor er ethvert forsøg på at beskytte børn **fra** virkeligheden ofte ensbetydende med, at vi skjuler dele af den. Hvis vi derimod beskytter dem **i** virkeligheden skaber det forudsætninger for fællesskab og fremtid. Allerede fra begyndelsen er mennesket rustet til at møde det svære i livet. Det håbefulde ligger i barnets fantasi og kreativitet. Ved hjælp af dette og med tilgang til et symbolsk sprog - og ikke mindst i mødet med voksne, der vover at dele barnets virkelighed - kan barnet finde vej i mørket.

Når man taler om sjælesorg for børn, kunne man helt grundliggende og banalt begynde med at spørge, hvad vi gør, når vores eget barn er ked af det? Så siger vi jo ikke: "Hvad skriger du for, du har dine synders nådige forladelse!" Så taler vi ikke om Guds barmhjertighed og evighedens lyksalighed, men vi tager barnet op til os, tager om det, viser vores nærvær og solidaritet, at vi vil høre på det, der plager eller bekymrer barnet. Det er en nærmere bestemmelse af dette "nærvær" i forhold til børn og unge, der mister, jeg vil beskæftige mig med her.

Det følgende er altså nogle praktiske sjælesørgeriske overvejelser over, hvordan man kan være medmenneske for børn og unge, der mister. Ganske kortfattet kan man sige, at sjælesorgen i denne sammenhæng - ligesom i så mange andre sammenhænge - har det mål, at vise barnet eller den unge, som netop på grund af tabet føler sig isoleret, udstødt og alene, at det stadig "hænger sammen med" far eller mor, søskende, familiemedlemmer, skolekammerater og Gud, og at dette jo er helt parallelt med det Jesus i ord og handling forkynnder i forhold til samtidens udstødte og isolerede.

Nu er der måske nogen, der vi sige, at det der med børn må andre tage sig af! "Vi er jo ikke terapeuter eller psykologer men præster!" Det er rigtigt, men vi er medmennesker for børn, der mister. Ethvert voksent menneske, der har med børn og unge at gøre, har et ansvar. Og præsten har efter min mening et særligt ansvar, netop fordi det han/hun gør eller ikke gør i denne forbindelse indirekte bliver et vidnesbyrd om Guds nærvær/fravær i denne svære livssituation. Jeg ved godt det er lidt kættersk i en protestantisk sammenhæng, at sige sådan, men det er jo sådan præsterollen fungerer i hverdagen.

Endelig kunne man understrege, at vi som præster skal passe på med at ikke at sygeliggøre almindelige sunde reaktioner på ualmindelige begivenheder og som følge heraf henvise børn og unge til psykologer og andre behandlere. Men som Christian Juul Busch meget rigtigt skrev i Præsteforeningens Blad i en anmeldelse af blandt andet journalisten Peter Olesens bøger (f. eks. "Børn om mors og fars død"): *"Mens 80'erne og 90'erne har været præget af en høj grad af professionalisering af personlige sorger og kriser, så er der gennem de seneste år sket en bevægelse væk fra, at sorg og eksistenskritiske oplevelser er livshændelser, som kræver, at en ekspert guider den sørgende gennem en forudsigelig proces mod ny personlig vækst."*, og han slutter *"Det kan næppe undre præster"*.

Hvis han har ret i, at det burde vi præster være de første til at forstå, så må vi, der gennem den helt naturlige kontakt, der opstår i forbindelse med begravelsessamtaler og begravelser, også tage vores ansvar på os, når det handler om børn og unge, der mister. At det

så oven i købet er et fremragende samarbejdsområde mellem kirke og skole, kan man bare tage med som et ekstra frynsegode. Der bliver i sådanne situationer uhyre sjældent stillet spørgsmål-stegn ved, om det er noget præsten har forstand på. Det forventer man, at han eller hun har.

Ikke flere indledende bemærkninger. Jeg vil nu give et konkret eksempel på sjælesorg i forhold til børn, en sjælesorg, der foregår som en gruppeproces.

Ensomheden er det værste

Jonas, kan vi kalde den lidt stille 12-årige dreng, jeg kom i kontakt, med fordi hans far døde af kræft, og faderen var en af de patienter, der havde været tilknyttet Det palliative Team, som jeg en del af. En måneds tid efter dødsfaldet henvendte moderen sig til os, fordi hun var meget bekymret for sin søn. Han plejede at være glad for at gå i skole, men hun havde nu meget besvær med at få ham afsted om morgenen, og han kom tit hjem midt på dagen, fordi han havde ondt i maven eller i hovedet.

En dag, jeg snakkede med ham om skolen og hans kammerater, fortalte han mig, at efter, at hans far var død, var det "lidt irriterende", at hans klassekammerater ikke sagde noget til ham.

Jeg spurgte ham om "lidt irriterende" betød, at det ikke gjorde så meget (at de ikke sagde noget til ham) eller om han var ked af, at de ikke havde snakket om faderens død i klassen eller havde spurgt, hvordan han havde det. "Det sidste!" svarede han, "...for de ved jo godt, at min far er død!" Jeg foreslog, at jeg kunne komme i hans klasse og snakke med ham og den om, hvad det sige at miste noget, man er glad for, og hvad der er vigtigt at gøre og sige til én, der har mistet. Det var han nu ikke meget for. Han brød sig ikke om at være centrum, og selvom jeg forsikrede ham om, at det skulle jeg nok sørge for, at han ikke blev, så endte det med, at jeg fik lov, men han ville ikke selv være der, sagde han. Den dag, jeg dukkede op i klassen, var han der nu alligevel, så han havde altså ændret mening i mellemtiden.

Efter at have præsenteret mig og forsynet eleverne med en label, de kunne skrive deres navn på og klistre på trøjen, så jeg i den følgende samtale kunne bruge deres navn, bad jeg dem rejse sig op og så sætte sig ned efterhånden, som de kunne sig ja til det, jeg nu ville sige.

- Dem der har prøvet at flytte fra en by til en anden, og i den forbindelse har skullet skifte skole, sige farvel til gamle venner og veninder og finde nye, og har syntes, det har været svært og det har gjort dem ked af det, må gerne sætte sig ned!
- Dem, der har prøvet at miste et kæledyr; en hund, en kat, en hamster eller en pony, som de holdt meget af, og hvor de blev meget af ked af det blev kørt over eller blev sygt og skulle aflives, må gerne sætte sig ned!
- Dem, der har prøvet at miste en god veninde. Ikke fordi hun døde, men fordi hun valgte én fra og hellere ville være sammen med en anden, og hvor det gjorde én ked af det, må gerne sætte sig ned!
- Dem, hvis forældre er blevet skilt, og som synes, at det var forfærdeligt og gjorde én meget ked af det, må gerne sætte sig ned.
- Dem, der har prøvet at miste en oldefar eller oldemor, en bedstefar eller bedstemor, en onkel eller tante, må gerne sætte sig ned.

Hvad enten det er i en 6. klasse, en børnehaveklasse eller en 3.g står er der sjældent nogen tilbage. Hvis der skulle være nogen, er det ofte en dreng eller to, og så man jo spørge dem om, de nogen sinde har været ked af noget i deres liv. Det vil de alle svare bekræftende på, og så kan de jo også få lov at sætte sig.

På spørgsmålet om, hvad man kan lære af denne lille øvelse, er svarene som regel legio:

- At vi alle sammen har prøvet at miste noget, der betød noget for os!

- At vi alle sammen har været kede af!
- At vi alle sammen er blevet trøstet, og ved, hvad der godt!

I det aktuelle eksempel var det værd at bemærke, at Jonas satte sig ned, da jeg talte om at miste et kæledyr. Han følte sig pludselig ikke som noget helt særligt, som han ellers på forhånd havde været bange for. Ham og hans klassekammerater var åbenbart i samme båd.

På denne baggrund kan man nu begynde at afdække elevernes forskellige erfaringer, og det er her vigtigt at begynde med de (set fra et voksensynpunkt) "letteste", så der etableres et rum, hvor der er ok at være ked af det og vise det!

I denne klasse var der en dreng, der havde mistet sin elskede hund, da han var 7 år. I familien havde de talt om, at der desværre nok ikke var noget at gøre ved den eksem, den havde pådraget sig, men en dag, da han kom hjem fra skole, havde faderen været hos dyrlægen og fået hunden aflivet. Forældre havde ikke fortalt ham det om morgenen, sandsynligvis fordi de i misforstået godhed ville beskytte ham, så han blev meget ked af det, da han kom hjem fra skole og opdagede, hvad der var sket. Der skulle ikke mange spørgsmål fra min side, før drengen tydeligvis blev berørt og sad med tårer i øjnene. Da jeg spurgte ham, om han lige nu var mest ked af eller mest vred, svarede han:

- Begge dele! Jeg er vred over, at de bare lod min hund aflive uden at fortælle mig det!
 - Hvorfor det? Ville det ikke bare have været værre, hvis du havde vidst det?
 - Jo, svarede han, men så havde jeg jo fået sagt farvel til den, og det fik jeg ikke lov til, og det føler jeg mig snydt for nu! Det er jeg vred på min mor og far over! Sådan vil jeg aldrig selv gøre, når jeg bliver voksen!
- Det var 5 år siden!!

En pige havde lige før jul mistet sin "oldebedste", som hun kaldte hende. Denne "oldebedste" havde lige fra hun kunne huske været en uadskillelig del af hende og familiens juleaften. Hun var den der bagte småkagerne og sørgede for, at det blev en rigtig jul. Hendes manglende tilstedeværelse juleaften havde fyldt denne 12-årige piges bevidsthed helt ud i kanterne.

- Snakkede I ikke om din oldebedste, at I savnede hende? spurgte jeg.
- Nej, der var ingen, der sagde noget om hende, svarede hun.
- Tror du ikke de andre tænkte på hende?
- Jo, hele tiden!
- Hvorfor tror så ikke, at de sagde noget om hende?
- De ville nok ikke gøre mig ked af det!
- Sagde du noget om din oldebedste?
- Nej, det gjorde jeg ikke?
- Tænkte du ikke på hende?
- Jo, hele tiden!
- Hvorfor sagde du så ingenting?
- Fordi jeg ikke ville gøre dem kede af det!
- Jeg tror, det ville have været rigtig godt, om I havde turde snakke med hinanden om, hvor meget I savnede oldebedste juleaften. Så tror jeg nemlig, det var blevet en bedre juleaften for jer alle sammen!

Det fik pigen til at græde voldsomt.

En anden pige i klassen havde med nogle få måneders mellemrum mistet sin onkel og tante, der begge var døde af kræft. To af deres 4 børn boede nu hos dem, mens de to andre var hos en anden familie.

- Jeg kunne slet ikke græde i kirken. Jeg følte mig kold og følelsesløs! Det var bare så

forfærdeligt!

- Tænkte du på, at du var glad for, at det ikke var din far og mor!

- Ja!

- Følte du dig forkert, fordi du tænkte sådan!"

- Ja!

- Det var ikke forkert af dig. Selvfølgelig er du glad for, at det ikke er din far og mor, det er døde. Men du er også ked af det, at dine kusiner og fætre har mistet deres forældre!

- Ja - det er frygteligt, at sådan noget sker. Min mor er ked af det hele tiden og græder - og nu græder pigen selv.

- Og du vil så gerne trøste hende, men du ved ikke hvad du skal gøre!

- Nej!

- Jeg tror ikke, du kan trøste hende! Du kan hverken give din mor sin søster eller dine kusiner og fætre deres far og mor tilbage. Du kan måske også godt blive lidt gal på din moster og onkel, fordi de stadig fylder så meget, selvom de er døde og du synes måske, at din mors sorg somme tider forhindrer hende i at se dig så meget, som du gerne vil have hende til.

- Ja, jeg både ked af det og vred, og så jeg er også bange for, at det min mor og far skal dø af kræft!

- Ja, det er ikke så mærkeligt, at du tænker sådan. Man kan godt blive meget bekymret og bange, når der sker sådan noget i ens familie.

Så er der lige pludselig en skov af fingre rundt omkring i klassen. En dreng fortæller om sin bedstemor, der lige er død, og hvor bedstefaderen nu helt har opgivet. Han sidder bare og kigger ud af vinduet, og han gider slet ikke det, han plejer.

- Jeg tager tit ud til ham, og forsøger at snakke med ham, men han svarer kun ja og nej. Jeg ved ikke hvad jeg skal gøre. Jeg savner selvfølgelig også min bedstemor, men jeg vil så gerne kunne gøre noget for ham, så han kan blive glad igen. Men det er svært at skulle trøste ham, når man selv er ked af det.

- Hvad betyder det at trøste ham?

- At få ham til at tænke på noget andet!

- Kan du få ham til det?

- Nej!

- Hvorfor ikke?

- For han savner min bedstemor, han levet sammen med i så mange år!

- Du kan altså ikke trøst ham på den måde. Kunne der være nogle andre måder at trøste ham på?

- Hvad synes du selv, der hjælper, når man er ked af det?

- At nogen vil høre på en, at nogen snakker med en om det, der er sket!

- Ved du om nogen snakker med din bedstefar om, hvor meget han savner sin kone?

- Nej, ingen vil gøre ham kede af det?

- Er han ikke ked af det?

- Jo!

- Så du kan altså ikke gøre ham mere ked af det, end han er?

- Nej!

- Så ville det måske være en større trøst for ham, at I sammen kunne være kede af, at hans kone og din bedstemor ikke er her mere til at bage pandekager til jer i køkkenet!

En pige fortæller om sin 2-årige lillebror, som er på hospitalet, og de ved ikke, hvad han fejler.

- Hvad er du bange for, han fejler? - spørger jeg

- At der er kræft, og at han skal dø af det! - får hun grædende fremstammet.
- Når der er noget, man holder meget af, bliver man også meget bekymret og bange, når de er syge.
- Man kan også godt føle, at det kan være ens skyld
- Hvordan? spørger jeg.
- Jo, jeg har jo ikke altid været så god ved ham. Det kan godt være lidt træls engang imellem at have en lillebror, man altid skal passe på. Jeg har sommetider syntes, at han træls. Det fortryder jeg nu.
- Men det er jo ikke din skyld, at han er blevet syg. Man får ikke kræft af blive drillet eller end anden synes, at man er dum.

Det med lillebroderen giver et stikord for en 3. pige i klassen. Hun fortæller grædende, at hun kunne have haft en lillesøster, som hvis hun havde overlevet kunne have begyndt i skolen nu her efter sommerferien. Jeg har aldrig fortalt det til nogen før nu. Hun døde dengang hun var helt lille. - Det er ikke retfærdigt! Siger hun.

- Nej, det er ikke retfærdigt. Livet er ikke retfærdigt. Der sker onde ting, som vi ikke kan forstå.

Nu er der småsnøften i hele klassen. Nogen græder tydeligt. Flere piger rejser sig fra deres pladser for at lægge en arm rundt om deres veninde eller række hende en papirserviet. De holder om hinanden. Det lyser af solidaritet og indføling børnene imellem.

På et tidspunkt kommer den dreng ind i klassen igen, som havde fortalt om sin bedstefar, som helt havde mistet livsmodet. Han var blevet meget bevæget af det, og jeg gættede på, at han havde været ude på toilettet og pudse næse. Han rækker fingeren op, og da jeg spørger, hvad han vil sige, fortæller han snøftende, at da han for lidt siden gik ud, havde han tænkt, at han i hvert fald ikke ville ind i klassen igen. Det var for slemt, når alle var så kede af det. Men mens han stod derude på toilettet, kunne han mærke, at nok var det slemt at være ked af og komme til at græde, men det var værre at være alene om det. Så var det trods alt bedre at være sammen med kammeraterne inde i klasselokalet, for nu kunne han jo se, at det også vidste hvordan det var.

Der kom mange flere ting frem den fredag formiddag. Hvordan de var at være barn i en skilsmissefamilie, hvor man skal passe på, hvad man siger til mor om far og til far om mor. Om ikke rigtigt at have et sted at føle sig helt hjemme, fordi man hverken kan slappe helt af hos den ene eller den anden forældre. Om hvordan mor, når de skændes siger, at du kan bare flytte hen til far og omvendt.

Også Jonas' tanker lagde de ører til. Om sorgen over at mistet en far, som altid plejede at stå heppe på ham, når han spillede fodbold, om vreden over at faderen "tillod" sig at dø her kort før konfirmationen. Om savnet og misundelsen på de andre over, at de stadigvæk havde deres fædre. Efter at have hørt på de andre, var det ikke længere spor "farligt" at fortælle, hvad han følte og tænkte, og hvor svært det var for ham. Stort set alle børn i klassen havde byrder at bære på, som de gerne ville fortælle om og havde brug for at dele med hinanden.

Selvom jeg nu har prøvet det tit, bliver jeg hver gang overrasket over, hvor mange tunge byrder børn og unge skjult bærer rundt på. Deres bekymringer, frygt, sorg og omsorg væltede frem. De behøvede bare et rum til det. Jeg vil gerne indrømme, at jeg kan være betænkelig ved, hvad det dog var, jeg sætter i gang, og jeg skal holde mig selv vældig meget i nakken og minde mig om, at jeg jo ikke sætter noget i gang, som ikke allerede er der i forvejen. Jeg giver bare plads og rum til alt det, der lever i dem, så de i det mindste ikke skal være alene om det.

Da vi efter ca. to timer var ved at lande igen, spurgte jeg hver enkelt, hvordan de synes, det havde været? De svarede stort set enslydende, at det havde været godt. Nu vidste

de, at de andre også kunne været kede af det, og hvad de kunne være kede af. Så forstod man bedre hinanden! Nu var det lettere at snakke med hinanden, fordi man ikke mere behøvede at være bange for at komme til at sige noget forkert.

- Jamen, er det ikke træls, at der kommer sådan en som mig, og gør jer kede af det og får jer til at græde? spurgte jeg

- Det er ikke dig, der gør os kede af det! fik jeg meget fornuftigt til svar.

- Og det gør ikke noget, at man græder, når der er noget, man er ked af! føjende en anden snøftende til.

Da jeg samme aften kom hjem, lå der en besked på min telefonsvarer. Den var fra Jonas og lød sådan:

- Tak fordi du kom i min klasse. Det har allerede hjulpet meget. Jeg skulle også hilse fra mine klassekammerater og sige, at det de også var meget glade for, at du kom!

Hvorfor føles det hjælpsomt, at få lov til at være ked af det? At nogen giver rum og plads, til de følelser, man bærer rundt på? Ja, svaret er sådan set forfærdende enkelt: Fordi man så ikke længere skal være alene om det. Fordi det tungeste ved at opleve et tab, måske i virkeligheden ikke er tabet i sig selv, men at ingen vil dele det med en. Børn og unge bliver som regel aldrig syge af tabet i sig selv, men det, de kan blive syge af; det, de kan komme til at fungere dårligt i skolen af; det, der senere kan gøre det vanskeligt for dem at knytte sig tæt til andet menneske, er at de skal bære tabet alene, at der ikke er nogen voksne der vil eller tør dele det svære og tunge med dem.

Hvad kan man lære af denne klassesamtale?

Problemer eller byrder?

At miste en mor, en far, en bror, søster eller en bedsteforældre er ikke et problem, der kan løses. Det kan ikke behandles væk; det kan ikke fjernes, men det er en byrde, der skal bæres. Sjælesorgens "mål" er i denne sammenhæng, at der oven i denne byrde ikke skal lægges ensomhedens og isolationens byrde. Derfor er det også den empatiske kontakt med barnet, der er det afgørende, når vi taler om sjælesorg for børn. Det er vigtigt, at barnet medinddrages i alt, hvad der sker omkring tabet og ikke forholdes nogen informationer, fordi man vil "beskytte" det. Man beskytter ikke barnet ved at skåne det for virkeligheden, man snyder det og holder det udenfor med isolation og ensomhed til følge.

For børn er følelsen af ensomhed og isolation i forbindelse med tab ofte den tungeste byrde

Børn og unge, der mister eksempelvis forældre, oplever ofte, at både deres kammerater og de voksne, der omgiver dem (lærere, pædagoger, familiemedlemmer) trækker sig tilbage fra dem. De oplever sig som faldet ud af den trygge sammenhæng, de hidtil har befundet sig i. De føler sig isolerede og ensomme og kommer let til at tro, at de er de eneste i hele verden, der tænker og føler, som de gør. De føler sig f.eks. onde, fordi de i deres sorg over at have mistet mor eller far også mærker en vrede over at være blevet forladt. Denne vrede er det svært at få spejlet, for giver de den sprog, vil de ofte få at vide, at "Det kunne far/mor da ikke gøre for..." De roses for at være søde og flinke og hjælpe til derhjemme (dvs de roses for at gemme deres egne følelser væk!), hvorved man ofte kommer til at skubbe dem længere ind i ensomheden og isolationen.

Sjælesorg i forhold til børn er i første række en gruppeproces

Derfor er sjælesorg i forhold til børn er i første række en proces, der finder sted i den "gruppe"

barnet befinder sig i (familien, stuen i børnehaven, skoleklassen, gruppen i skolefritidsordningen osv). Det handler om barnet på sin egen krop mærker, at det trods tabet stadig hænger sammen med far eller mor, søskende, skolekammerater (og med Gud!!). Det vil sige, at barnet ikke må lades alene med de ambivalente følelser, der fylder det. Barnets muligheder for at integrere tabet i dets liv er afhængig af den måde dets relationer i hverdagen (det være sig voksne og børn) forholder sig til dette tab. Jo større åbenhed, jo "lettere" går det.

Sjælesorg som legitimering af følelser

Sjælesorgen for børn drejer sig grundlæggende om, at "rykke" barnet ud af ensomheden og isolationen og give det en oplevelse af, at der sammenhænge, det ikke kan falde ud af. Problemet er, at barnet ikke kan føle/ikke giver sig selv tilladelse til at føle de følelser, som den voksne ikke kan/bryder sig om at rumme. Barnets loyalitet overfor den voksne og dets dybe afhængig af dennes opmærksomhed og kærlighed betyder, at det ikke står på sin ret til at føle, hvad det føler. Derfor er det sådan set ikke barnet, der er problemet, men det den voksne (ofte) manglende kapacitet til at rumme de mangeartede følelser, barnet er fyldt af. Fordommen om at børn er glade og sorgløse væsener kommer let i vejen og gør voksenverdenen blind for tunge byrder, børn går rundt med. Den voksne skal ikke "lære" barnet at sørge, det kan det allerede i forvejen (i hvert fald når vi taler om "almindelige" sunde børn), men den voksne skal legitimere/give barnet tilladelse til, at disse følelser er ok.

Legitimering gennem italesættelse

Denne legitimering (som ofte giver bedst resultater i en gruppeproces) finder sted ved, at sjælesørgeren tager på sig at italesætte de følelser (sorg, glæde, vrede, skyld osv), som han/hun gætter på, barnet er fyldt i. Det er naturligvis en balance på et knivsæg, for hvornår sætter man ord på noget, barnet lettet genkender, og hvornår skaber man noget, der ikke er der i forvejen? Men dette dilemma, kan man ikke komme udenom uden at lade barnet i stikken, fordi det netop ikke har de erfaringer, der skal til at for at forstå/tyde de følelser, der fylder dem. Hvordan skulle barnet f.eks. vide, at et af kærlighedens mange sprog også er vreden? Eller at ambivalens hører til eksistensens grundvilkår? Det er vigtigt at være klar over, at det netop ikke er følelserne, der adskiller børn og voksne. Det er erfaringerne, der gør forskellen. Hvis man sammenligner med sjælesorg i forhold til voksne, ligger initiativet, når det handler om børn, derfor også i langt højere grad hos sjælesørgeren. Det er den voksne, der skal være den opsøgende. Man kan ikke nøjes med at sige til barnet, at det er meget velkomment til at komme og snakke, hvis det har lyst. Så sker der som regel ikke noget, netop fordi barnet ikke altid har ordene til at formulere det, der fylder det, og fordi barnet er bange for at gøre den voksne ked af det.

Det religiøse sprog - den religiøse tydning

Det er i denne tillidsfulde kontakt med barnet, at det religiøse sprog har en vigtig plads, fordi dette sprog billedlig talt kan holde en dør åben, hvor andre døre ellers lukker sig. Børn tænker religiøst (men ikke altid kristent!!). Den religiøse tydning er ikke noget, præsten først skal til at introducere. At tale om, at Gud passer på den døde far eller mor i "himlen", ligger lige for, og børn er som regel meget mindre blufærdige end voksne på dette område. Derfor er det også afgørende at tale enkelt og ligefremt og undgå den sentimentalitet og sødladenhed, der let kan snige sig ind, når voksne taler om død med børn. Sjælesørgerens opgave er her, gennem f.eks. fortælling af bibelhistorie eller ved at synge salmer sammen med børnene, at udvide deres "arsenal" af religiøse billeder; at italesætte og forme deres "naturlige" religiøsitet. Også i denne

sammenhæng handler sjælesorgen om at give barnet billeder, det kan spejle sine egne (religiøse) følelser i og føle sig rummet i.

Sammenfatning

Sjælesorg i forhold til børn og unge handler om at genindsætte barnet eller den unge i den sammenhæng, det føler sig faldet ud af og **aktivt** og opsøgende hjælpe barnet og den unge med erkende, det vil sige italesætte tabets fatale konsekvenser, for hvor tabet ikke erkendes som livsafgørende bliver det livstruende. Denne proces skal foregå i den gruppe, barnet eller den unge hører hjemme i, fordi det er gruppens anerkendelse, der er vigtig. Det er ikke tilstrækkeligt med individuel sjælesorg, når det drejer sig om børn og unge.